

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ

НАРОД СЕ НЕ ОПИЈА ШАРЕНИМ ЛАЖИМА ИЗ ВЕЛИКОГ СВЕТА

Разговор водила Каја Панчић Миленковић

Почаствована „разговором на даљину” (како зовем онлајн интервјуе, пре пандемије ковида 19 диктиране местом живота – Пирот, а од почетка пандемије и њоме) са академиком Милованом Данојлићем, књижевником и преводиоцем, аутором седамдесетак књига и добитником најпрестижнијих књижевних награда, била сам и награђена истином и истинама у његовим одговорима на моја питања.

Истинама, дестилатима вековног народног искуства, које краће зовемо мудрошћу, али и личног интелектуалног, друштвеног, духовног и животног искуства светског путника који је пре четрдесетак година кренуо у свет „с компасом који води птице селице” да спозна не само свет него и сам живот, основе и законе опстанка и развоја, ма чији он био и ма где се дешавао на индивидуалном или колективном, психолошком или социјалном нивоу. Насушним истинама на којима се темеље и опстанак и развој човека, народа и државе.

Каја Панчић Миленковић: *Шта је оно што се уили из раној дејивостиа што се већ у основној школи преворило у бунтовно и преврајничко мишљење и онашање које је обележило чивав Ваш живои од завичајних Ивановаца, преко Београда и Париза, до ионовних иоврајака у Ивановце?*

Милован Данојлић: Моје место рођења – брдовито село са реком која се провлачи кроз кривудава долину – дало ми је све што

земаљски простор може дати: лепоту, обиље плодова, муку борбе за голи опстанак, сласт и горчину непрестаног додиривања са веч-ношћу. Годишња доба су се одвијала као четири поглавља узбудљивог романа. Природа је подрхтавала, дамарала, певала и плакала, цветала и сазревала. То улази у душу и носи се у њој, као незаменљива истина постојања. Дакако, ту су и људи. На првим корацима сам се суочио са њиховом добротом, као и са злом, што га у себи носе. Што сам онда видео и доживео, то ће се касније само понављати. Родно село, у ратним годинама, садржало је све што планета има и уме. Други драгоцен поклон је матерњи језик. То се не учи из књига, то се школовањем, дограђује и прочишћава. Ваљда сам био обдарен, посебно осетљив за ту врсту поклона. Што се бунтовности тиче, она је у детињству, младости, а и данас, била мера моје правдољубивости и истинољубља.

Са чијих сѐне се све извора најјајали нежношћу и љубавином која се откривала у Вашиј књижевности за децу, љубави према завичају, свом народу и држави у књижевности за одрасле?

Ово мало дара што га имам, примио сам од две мајке: од матере природе, и од мајке која ме је на свет дала, а звала се, не случајно, Вишња. Отац ми је био интелегентан и широкогруд човек, али је избегавао разнеживања. Уз Вишњу, постоји и Вишњи, али су нам његови планови и послови недоступни. Не знам колико волим свој народ, тек знам да сам његов делић, а како према самом себи имам неких резерви, тако ни моје родољубље није безусловно, но, ни слепо за оно што народу срећу квари.

Једино сам се деци, у песмама, обраћао са пуним поверењем и љубављу. И данас, кад видим дете како у парку трчкара поред оца, или мајке, узбудим се. Вероватно ни сам никад нисам сасвим одрастао. Волим шумска дрвета, и волим децу. Блиски су ми. Пред њима говорим без устручавања. Одрасле, и друштво у целини, прихватам, разумем и осећам из тог, дечјег угла гледања и доживљавања. Дакако, не тако отворено као у чисто дечјим песмама.

Са којим мислима и осећањима сѐне најчешће оглазили у већи, а љубави и велики свей, а са којима се лећи враћање из великој свейи и живиће садашњи живои у свом селу?

Није ту било никаквог добро смишљеног плана, далеко од тога. Ишао сам за слепим нагоном, спасавао сам се од ропства које ми је, рођењем било наметнуто. Село је, средином двадесетог века, умирало. Ваљало је и склонити се некуд, не гледати, из дана у дан,

ту живу смрт. Кренуо сам грлом у јагоде, са компасом који води птице селице. Предао сам се даљинама, оне су обећавале могућност нечег другог, ако не лепшег, онда барем непознатог. Био сам спреман да примим оно што нађем, какво год да је. Напунивши шеснаесту годину, крајем лета 1953, утекао сам из родитељског гнезда. У Београд, где бих другде. Било је напорно, требало је из дана у дан решавати проблем смештаја, зарадити кору хлеба. Тешка свакидашњица, али моја, слободно изабрана, пуна малих радости. У четири године, некако сам се средио, исполагао, што редовним путем, што приватно, више разреде гимназије, да, године 1957. завршим велику матуру и објавим прву збирку стихова. Онда сам се запутио по Југославији, желео сам да упознам све њене крајеве. Написао сам прву збирку дечјих песама, и објавио је, у Загребу, 1959. Године 1961. отишао сам, са неком малом стипендијом, у Париз, где сам остао девет месеци.

У родно село се данас враћам као на место првобитног греха. Оно је почетак и крај моје земаљске судбине. Не могу рећи ни да га волим; та је веза јача од љубави. Носим га, у себи, као неотклониви дар, као благослов и проклетство...

Шта сће огнели у велики свет и велику француску културу што је помогло да положише „пријемни испис“ као књижевник и даровити познавалац њиховог језика и преводилац њихове књижевности?

Песме сам почео писати и штампати педесетих година прошлог века, по сили унутрашњег зова, из потребе ослобађања од онога што сам у себи носио, немајући, притом, никакве јасно одређене културне референце, ни националне, ни стране, много сам читао, био сам врло знатижељан, али ми је образовање било хаотично. Као припадник малог народа, робовао сам лепој нади или предрасуди, да негде другде могу наћи оно што ми у родној средини недостаје. Па и данас, сви ми упиремо погледе у спасоносну даљину. Ја сам се, после 40 календарских година проживљених у туђини, од те илузије излечио. Данас се луде наде полажу у „Европу“. Ко жуди за материјалним добрима, иде у Америку; ко тражи духовну престојбину, окренут је Русији, Француска је била обећана земља културе и књижевности. Уза све поштовање њене богате и пребогате традиције, ја сам, с годинама, осећао све јачу потребу окретања сопственом тлу. Завршио сам у Београду, на Филолошком, студије француског језика и књижевности, волео сам, и волим, многе, француске писце, али моје право место је у српском културном кругу, како год узак био. За хлеб који сам у

Француској појео, и вино које сам попио, одужио сам се препевима Бодлера и Клодела, и преводом Сиорана, па и ту, надам се, у нашу корист. Путовао сам, док сам био млађи, по многим земљама, а боравио у Њујорку, Лондону, препевао сам Паунда и Јејтса, али оно што само хтео и могао рећи, живело је у мени пре тих иначе плодних сусрета, и надживело их је. Туђина нас поучава патриотизму.

Превођење је још један вид Ващеј бављења књижевношћу. Колико је оно подстицало Ваще изворно књижевно стваралаштво, или евентуално поткрадало део Ваще креативне стварице?

Превођење је било један облик мог школовања. Упознавао сам се са културном традицијом писаца чија сам дела сам бирао, учио њихове језике, усавршавао и продубљивао школска знања, прочишћавао свој језик, свој рукопис и стил. Песнику, позваном у госте, свеједно да ли је био жив или мртав, давао сам целога себе, читаву годину или две дана, носио његове стихове у себи и онда када сам се одмарао, док сам шетао. И, наравно, дајући се, примао сам, заузврат, неочекивано, лепе дарове, корисна упутства и добре поуке. Није реч о угледању или, не дај Боже, о плагирању него о несвесном прихватању туђих искустава. Моје прве песме, штампане у збирци *Урођенички њсалми*, биле су некако разбарушене и хаотичне. Морао сам дисциплиновати свој стих, и препеви су ми, и у томе, давали подстицај. Трудио сам се да свакој дадном тематски оквир, одређен, поред осталог, и насловом. У дечјим песмама то ми је најлакше полазило за руком. Што се тиче „поткрадања креативне супстанце”, та се жртва није могла избећи. Живео сам са другим и за другог, позајмиљивао му свој живи дах. Бранко Миљковић, препевавши Осипа Манделштама, једном ми се пожали: „Дадох му све риме”. То је тренутно осећање. Касније, по потреби, риме ће се саме вратити, друкчије од оних које смо поклонили превођеном песнику.

Понекад бих читаво преподне посветио једној јединој строфи Бодлера, Јејтса или Бродског. Напоран, и узбудљив труд.

Шта је француска књижевна критика истинска као Вашу књижевну особеност?

Тих је критика, у Француској, било врло мало. Критичари су имали пречих послова него да се баве мноме. Избор мојих песама, штампаних у Лаж дому, прошао је без одјека. *Драги мој Пејровићу* је добио две-три лепе критике. О тој књизи је много више, и боље, писано у Немачкој и Шведској. Па, шта да вам кажем, нисам

прочитао ништа битно друкчије од онога што су о мени писали наши критичари. Ја не спадам у популарне писце, не припадам ниједном клану, не занимају ме лаки и брзи успеси, а до великих постигнућа није се лако уздићи. Немам много читалаца ни код куће, да не говорим о великом свету. И не жалим се на свој положај. Напротив. Захвалан сам онима који у мојим књигама налазе понешто добро, они ме уверавају да мој рад има каквог-таквог смисла, да је неке потребан, будући да је, понегде, и у понеком, срећно одјекнуо. Захвалан сам и онима који су ме преводили на руски, француски, немачки, шведски и мађарски језик...

А судбина наших књига, у белом свету, то вам је посебна прича, у којој сам ја споредна личност.

Које сīе особеносīи француске књижевносīи као Србин и интелектуалац сīасао у заједничкој социјалистичкој СФРЈ и српскохрватском језичком љросіору љрејознавали у њеној хиљадугодишњој и који век љриде љрисујносīи на свейској књижевној сцени?

Југославија је, око 1960, већ била отворена према светским књижевним струјањима, па и према ономе што се стварало у Француској; нисам морао ићи у Париз, да бих о томе стекао неку представу. Оно што сам, у пролеће 1961. открио и преживео у граду светлости, био је дух слободног мишљења и изражавања. Скромну тромесечну стипендију добио сам захваљујући пажњи коју је Станка Веселинов, министар културе, посвећивала писцима и песницима, па и мени. Она је припадала либералном крилу владајуће врхушке.

Уместо три месеца, у Француској ћу остати готово читаву годину дана; радио сам три месеца у једној фабрици телемеханичких уређаја, па у кући једног америчког пуковника, и тако даље, и сваки слободан тренутак посвећивао учењу и упознавању земље. А имало се шта научити. Сусрет са слободом у једном од њених светских жаришта био је врло узбудљив. Критичко суђење свему и свакоме деловало је благородно и подстицајно. Књижевно стваралаштво било је један од огранака остваривања те слободе. Било је десетак одличних песника, од Рене Шара до Гијвика (данас нема ниједног ко би им се могао приближити). Па часописи, Сартр и Ками, истраживачка отвореност часописа, пустоловни експерименти групе око Ремона Кеноа – све је то давало печат стилу, елеганцији писања. И кад није била дубока, лепршава живахност је крепила душу, и подсећала ме да долазим из једне затворене средине, која је себи наметнула неке забране, и то не само на политичком плану. Лекције слободе упијао сам несвесно, без доношења коначних

закључака – настојао сам, све до 1968, да останем лојалан грађанин СФРЈ.

Шта је из ње књижевности као драгоцене откриће или посебан доживљај обогаћивало Вац дух и ум, помогло да боље уознаше мајтерњи језик и његово рудно бојасиво за Ваце књижевно стваралаштво?

Оно што ми се најпре наметнуло, било је сазнање о нашем вековном назадовању у односу на културни развој европског запада, где Француска заузима истакнуто место. Свако столеће, у протеклом хиљадугођу, има бар једног значајног писца, песника, мислиоца...

А ми смо, за то време, таворили под азијатским окупатором. Ово откриће више је банално него драгоцене. Континуитет нам је сурово прекинут, и то се накнадним операцијама не надокнађује. Могућно је пратити велики свет у областима којих у прошлости није било, дакле, у филму, и у спорту. Иначе, најпозданија основа наше књижевности је она коју је Вук препознао и изнео на светлост дана. То је народна књижевност, епске и лирске песме. На то се Његош директно надовезује и у сваком нашем ствараоцу, од Исидоре Секулић, до Андрића и Васка Попе, одјекује оно што нам је народ, у језику и осећању света, завештао. Сваки писац, у француском друштву ужива подразумевајући углед. Мене су, у Паризу, због тога стављали на чело гостионског стола, иако од мене нису ништа читали. Писац! Код нас се индивидуални ствараоци те врсте јављају тек у другој половини 19. века, а праћени су једном врстом доброћудног подсмеха. Песник је неко коме „нема спаса”. Нашу књижевност, и нашу духовност, наш језик, током пет векова неговао је народ. Настављајући, на модерном изражајном плану, оно што је он сачувао, можемо себе достојно представити свету. То је знао Гете, док неки, међу нама, то заборављају. А Французи су добри учитељи у ономе у чему их цео свет следи: у неговању слободољубивог мишљења, јасноће и универзалних, свељудских тежњи и осећања. У чему су, бар у прошлости, давали пример за углед.

Док сје живели у Србији, уживали сје заслужени књижевни улед, појврћен и пресвијжним књижевним напрадама, али сје часио збој анијасованих есеја били у немилости полиитичких моћника. Својим стваралачким и моралним формациом носили сје се са њим, али, колико је по Вацој процени, мање или више директно или индиректно дијелирано идеолошко чистијунство појубно деловало на развој српске књижевности, стваралаштво аутора без Вацеј

бунтовној и авангаристичкој духа и Вацел духовној, вероватно и живојној виџализма који сће рођењем донели на овај свеј?

Терористичко раздобље револуције завршено је око 1950. У почетку су стрељани и неки писци (Светислав Стефановић, Григорије Божовић, Нико Бартуловић). Пошто је утеран страх у кости, почело је одлеђивање. Оно ће потрајати до краја тог режима. Дошло је раздобље тзв. модернизма, допуштене су широке формалне слободе, метафоризирање до миле воље, са прибегавањем езоповским досеткама. Постојала је једна једина светиња, која се морала поштовати. Био је то култ личности генијалног вође. На једној страни су ме нападали, на другој су ми гледали кроз прсте. На крају сам постао председник Одбора за заштиту слободе изражавања. Тако сам допао на црну листу. Звали су ме на информативне разговоре, били су, углавном, коректни. Прислушкивали су ми телефон, контролисали пошту. Писци, блиски режиму, гледали су да нама, непослушнима, олакшају положај. И у врховима српске власти било је слободољубивих и родољубивих појединаца. Политика, као политика. Бојим се да сам је узимао преозбиљно. Боље би било да сам гледао своја посла и ћутао. У лето 1984. све ми се смучило; покупио сам нешто књига и рукописа и побегао у Француску. Ту сам упознао садашњу жену, добио два сина и француско држављанство.

И у условима идеолошких рамова у бившем социјалистичком друштвеном систему, велике изавачке куће са комплетним редакцијама, издавачким саветима, објављивале су вредна књижевна дела значајних књижевника, они су добијали хонораре или радна места у издаваштву, а у транзиционом периоду и либералном капитализму у српској варијанти, највећи остварени сан озбиљних књижевних стваралаца је да без сопствених средстава или понижена израже сионзоре да објаве свој рукопис, док минорни, а амбициозни и ујорни аутори књижевно безвредних рукописа лако објављују књиге у малим приватним издавачким кућама без редакције, уредника, лектора, редактора.

Колико су уопште моћне реформе друштва и државе на урушеним или разореним културним темељима?

Положај младих писаца, и у књижевности уопште, под бившим режимом је био бољи него данас. Ауторитарни режим, са елементима диктатуре, имао је осећање одговорности за све што се у друштву дешава, од снабдевања водом и струјом, до издавачке делатности и културног живота уопште. Оно што је имало слабу прођу

на тржишту – поезија, есејистика, филозофија – држава је материјално помагала. Управљачи су се плашили да их не прогласе за гробље културе; међу првоборцима било је полуобразованих, али часних људи који су поштовали оно што им је у личном образовању недостајало.

Онда је дошла ова, несрећна транзиција, то јест, примитивни, балкански модел капитализма. Што не може да опстане на тржишту, нека пропадне! И пропадамо, славно. У развијеном, западном капитализму, постоје разне задужбине, фондације, посебни сектори у министарствима. Културни живот се, на Западу, још како потпомаже. Код нас још нема такве одговорности.

Распад заједничке виценационалне СФРЈ, трајански рајови, сатанизација Срба као уверишира у њошоње бесомучно бомбардовање, њосле њејовој завршека, ошворила је враиша књижевности ружења соисшвеној народа, самоошшужујућим филмовима њуним ѡшуђеј зла накалемљеној на Србе и њихове душе. Таква дела су добијала награде, нарочишо међународне. Колико, њо Ващем мишљењу, има истине у мишљењу ѡошшине мислеће већине да све ѡо долази сѡоља да би се избрисали дашшуми и обезвредили ѡрајови истѡријских и кулшурних сванућа сриској народа, прешварајући данашње Србе у кулшурне, духовне и моралне ѡшмеје?

Шта можемо, различито смо кројени, различито гледамо и мислимо... Дуго робовање под туђинима уобличио је две врсте понашања. На једној страни, утврдила се рајетинска психологија, а на другој, немирење са злом, и онда кад је надмоћно. Од малог човека не треба очекивати надљудске духовне напоре.

То је задатак његове елите. А она је, једним делом, поклекнула пред Западом, и то из два разлога. Прво, што шут са рогатим не може, и у нади да ће се, послушношћу, умилити моћницима, и да ће јој они заузврат, поклонити нешто од својих цивилизацијских достигнућа. Други разлог је настојање наших изабраника да се уздигну пред примитивним облицима домаћег родољубља. Београдски „Круг Двојке” мрзи народ, чак и по цену служења окупатору. Дакако, ми, као народ, имамо свакојаких мана, али о томе не ваља говорити у ситуацији кад је земља, у целини, животно угрожена. То се оставља за друга, срећнија раздобља. У ситуацији када нам на главу падају бомбе, свака мана мога народа ми је ближа од врлина којима агресор располаже... Бомбардовање из 1999. претворило ме је у безусловног и принудног патриоту. Оно што од нашег света не волим исказао сам у неким раније писаним књигама.

Ви сте ишцући и личним контактима бранили Србију и свој народ од пробрамираних оркестрираних пропагандних лажи. Када Вам је као освеченом иаприоити било најтеже?

О, да. У почетку сам био збуњен, имао сам повољно мишљење о штампи тзв. „Слободног света”. Готово једнодушно, она је про-радила као уходана пропагандна машина. И то је деловало, чак и код поштених људи: што мање о нечему знаш, то више верујеш ономе што пише у новинама. Покушаји да разуверим познанике и пријатеље нису ми полазили за руком. Онда сам живео у Паризу, и везе су се прекидале. Сећам се, посебно, једног старијег господина, бившег дипломате, аташеа за штампу у разним земљама, мислим да је једно време службовао и у Београду. На питање (у вези са нама), како оцењујем писање париске штампе, рекох му да новине лажу. Сумњичаво је вртео главом. После два-три месеца, дошао ми је за Светог Николу на славу. Било је пуно гостију, и он ме, у једном тренутку, позва на страну, и рече ми, готово шапатам: „У праву сте, лажу!” Било ми га је жао. Цео живот је провео верујући да пише за земљу чија је штампа слободна и независна, а ја га натерах да се суочи са ружном истином. Једно време су ме звали на дискусионе емисије, на радију и телевизији, а онда видеше да од мене нема користи, па престадоше. Престадох, и ја, да купујем француске и америчке новине, на које сам некад, у Београду, био претплаћен. Видех да су новинари мали и уплашени људи, чувају своја радна места, знају шта треба говорити, мислити и писати, не мора их нико опомињати. После сам прешао у Поатје, где сам радио као лектор нашег језика на факултету. Шефа Катедре, доброг познаника и пријатеља, замолио сам да не разговарамо о политици, и он је договор поштовао. До последњег тренутка, нисам веровао да ће нас бомбардовати, бомбе су ме опаметиле. Почео сам мрзети Запад.

Веровајно је било и веселијих тренућака када је Вац ишруд доносио макар и мале, али не и безначајне ефекте?

Упознао сам насиље политички коректног мишљења, чији су пропагатори били несрећни новинари. Поделе се улоге, означе се неповољне речи, и ту више нема расправе ни размишљања. Зове ме, телефоном, водитељка париске телевизије са предлогом да учествујем у емисији о новоизашлој књизи Пола Гарда. Тема: распад Југославије. Хоћу, кажем, али могу говорити једино као патриота. Кад чу ту реч, новинарка занеме: „Али... ја сам чула... да сте ви... против Милошевића...”

Оно „патриота”, она је примила као да сам рекао „фашиста”, дотле је насиље нелибералистичког једноумља било догурало. Новинарка је, разуме се, одустала од мог учешћа у том разговору. Нешто касније, новинар *L' Monda* ме моли за виђење. Нађемо се у једној кафани. Озбиљан човек, средњих година, прочитао је Туђманову књигу, и књигу Алије Изетбеговића, али муку мучи са Меморандумом Српске академије наука. Чуо је да је то српски Мајн Камф, па ме пита постоји ли неки тачан превод Меморандума на француски. Који сте превод читали, питам га. Наведете часопис. „То вам је добар превод”, рекох му. „Не, то није могуће, тамо нема ничега”, одговори ми. Нема ничега: нема онога за шта је Меморандум, а са њим и сви Срби, оптуживани. Отишао је сумњичаво вртећи главом. Најзад, да поменем разговор са истакнутим политичким радником, министром у Митерановој влади, социјалистом. Читав сат сам му описивао наш положај, ситуацију у којој смо се нашли, и нарочито лешинарску улогу Америке и Немачке. Пажљиво је слушао, са пуним разумевањем, потврдно је климао главом, искрено нас је сажаливао. И, шта мислите, да ће Министарство, на чијем је челу стајао, променити однос према Србији? Ни за длаку! Игру је водио прекоокеански Велики Брат.

Тема нашег разговора је живој у ширем смислу, и њо не само лични и не само културни и недавни национални угес. Колико су српски народ и Србија као као држава, њо Вашем мишљењу, заслужили данашњи живој?

Криви смо, што смо такви какви смо. Нисмо легли на руду, правили смо много грешака, углавном, на нашу штету. Из грађанског рата смо, 1944. изашли поражени. Велика замисао, југословенска државна заједница, испала је наша скупа заблуда. Да је успела, то би била апотеза целокупне наше историје. Ми нисмо знали, а партнери нису били зрели и спремни. Сад морамо све испочетка. Тежили смо самопревазилажењу, ослобађању од уских националних оквира, а сада, откривамо ћирилицу, у условима неоколонијалне демократије, у годинама када нам је окупатор отео историјску колевку државе. У свету влада неред, безбожништво, непоштовање Међународног права, владавина најјачег. Један део наше елите је очајан што се родио у таквој земљи и таквом народу, од Европе очекује чудо, и све што им неки чиновнички из Брисела или Вашингтона добаци прима као заповест са Мојсијеве таблице. Многи су наивни, други необавештени, трећи се тешко мире са положајем малог народа. Кад је дигао устанак, Карађорђе од Европе није имао помоћи, ни разумевање, једино су га Руси, унеколико, подржали.

Па и данас је тако. Превише озбиљно узимамо „лоше мишљење” света о нама. Лоше мишљење тзв. Међународне заједнице, овакве каква је, ја доживљвам као комплимент. Они ништа о нама не знају, и неће да знају, и потпуно је неважно шта незналица о некоме или нечему мисли. Треба се уозбиљити, и радити, радити, развијати здраву критичност, самопоштовање, и уважавање ближњих, неговати дух заједништва и задругарства, а не ово што око нас дивља.

Ко су главни виновници за њојојеће сјање?

Много је малих и великих криваца, а кад удруже снаге, и кад им околности иду на руку, настаје велико зло. Крива је судбина, а она је унапред дата, и недокучива. Под њену власт падамо и онда када јој се одупиремо, нарочито тада. „И вековима тако затворени”, уздахнуо је, на крају Другог светског рата, један крагујевачки песник, поводом покоља у Шумарицама, у октобру 1941. Шта смо могли у пролеће 1999? Да се поклонимо светском силнику, пустимо да вршља по земљи, да предамо Косово, да се помиримо са окупацијом? Милошевић је знао да ће се рат изгубити, али смо отпор морали пружити. Изашли смо чиста лица, а срамота окупатора и до данас траје. Деветнаесет држава, на челу са САД, против мале балканске земље, до грла у тешкоћама. Требало им је седамдесет и осам дана, да је принуде на обуставу отпора. Чеси и Грци су се извинили што су, под принудом, учествовали у срамној агресији. Американци нас и даље моле да заборавимо, шаљу преко ТВ-канала некакве имбецилне поруке, чији је садржај: „И ви сте људи!” Пао је Милошевић, у Хагу су га и убили, и шта је дошло? Неоколонијална демократија. Животарење под сталним спољашњим притиском и уценама, слепа борба за преживљавање. Нисам био велики поштовалац Слободана Милошевића, ни данашња власт не ужива моју безусловну подршку, па опет, питам се шта се у овом свету, у овим условима, може учинити? Једино рационално решење је служење окупатору. Нека изволи ко воли... Ја сам на страни ћутљивог и издрживог народа, он све види, све разуме, и пристаје уз онога ко му је највернији, и гласа за најмање зло. У миру са колективном судбином тешко је наћи праву меру, трпети несрећу чувајући достојанство...

Добро је, како све има, и како може бити...

Колико ће и докле ће кућа њоред њућа или насред друма бићи извор за истје или сличне историјске прешке?

„Кућа насред друма” географска је димензија наше судбине. Немамо куда из тог оквира, не можемо никуд из себе. Грешимо, самим тим што живимо. Велику нам штету наноси наивност. Верујемо тамо где би требало сумњати, измишљамо пријатеље, забрављамо да овим светом, на првом месту, владају материјални интереси. Наивност је, по мом осећању, лепа људска врлина, о наивним, то јест дечјим песмама, написао сам читаву расправу, и сâм сам писао дечје, наивне песме, али у политичким односима, са великим светом, наивност је недопустива грешка. Наш недостатак је слабо познавање света, илузије које смо годинама упорно гајили о Американцима, Русима, Енглезима... Ми смо мали народ који је повукао видљив траг у европској историји, нарочито у Средњем веку, и од Првог устанка; имамо разлога за понос и самопоштовање, не и за мегаломанију у којој смо, с обзиром на сирото окружење, иначе, склони. Тешко је ускладити честољубивост и скромност. Претерујемо час у једном, час у другом правцу, па тако, имамо провинцијалну уображеност код шовиниста, и слугерањску понизност код еврофила. Из тога проистичу и неке политичке грешке. Неке се, просто, не дају избећи: понављајући их потврђујемо своју судбину. Разумети свој прави положај, и у њему, радом и мудрошћу, остварити оно што је могућно, то је лако видети, а тешко постићи.

А оно што „Међународна заједница”, тренутно, о нама мисли и говори, потпуно је неважно. Ако јој затреба, колико сутра, говориће супротно, хвалиће нас на сва уста, па ни онда неће бити у праву.

Да ли је узрок увек исти историјска незрелост и власт и народа као последица поменутој вишевековној робовања и заостјајања за развојем европској дела света чији смо гео и коме њежимо?

Потребан је извештај напор здравог разума, и темељно познавање историје, да би се схватило да велика култура може цветати упоредо са империјалистичком грабљивошћу и злочиначким освајањем планете. Ми, у нашој провинцијалној простодушности, због онога што је велико и добро, ваљда, гутамо и оно што је лоше, правимо се да нам не смета, да га не видимо, све док се кола не скрше на нашој грбачи. Африку, Азију и Америку колонизатори су освајали са пушком у десној, и Библијом у левој руци. Данас, уместо (Библије ваљда), напредују са кодексом људских права и јединственим моделом демократије за цео свет. Сваки наш просечно образован и проницљив човек то види и зна, али шта ће, ћути и гледа своја мала посла. Несрећа је што народни изабраници, интелектуална елита, не говори, што не даје пример слободног мишљења и

здрог суђења. Неки су засењени Западом, примају све што одонуд долази, заједно са бомбама и ослабљеним уранијумом; други су уплашени, непосредно или посредно потплаћени; трећи не виде и не разумеју. Политичари су у незахвалној улози, морају одржавати добре везе са свим државама и владама, а то се не постиже говореном истине. О дивљаштву капиталистичког империјализма може се, штошта, прочитати у делима мислилаца на самом Западу. Па и то иде у прилог том суровом и неправедном друштвеном поретку: потврђује његову снагу, способност да отрпи и преживи критику.

Верујем у доброту нашег народа, стечену у тешким искушењима, у вишевековном робовању. У доброту има наивности, али и врховне мудрости. И ову, садашњу неправду, наш свет стрпљиво и достојанствено подноси. Мало ко би поднео све оно што смо, у ближој и даљој прошлости издржали.

Надајмо се да и млади све ово осећају и разумеју. Ако и од кога дође препород, доћи ће од њих.

Али се наивности користи и да се све друштвено штељиво из њих свети, зарад корака са њим, пресади у наци живој и разори и поништити све вредно у националном, историјском, културном и идентитетском. Како се одбрани од њих?

Народ – то јест оно мало што је од њега остало – живи у истини. Он је нужно зрео, и не опија се у шареним лажима великог света. Прихвата корисне проналаске који стижу из високо развијених земаља, а не и истополне бракове, до чега је бриселској бирократији, не случајно, толико стало. (Свако се чеше онамо где га сврби, и свако би своју муку да наметне као универзално мерило.) Велика постигнућа сопствене декаденције Запад нам намеће преко политичара. Они су често принуђени да праве компромисе, да би уопште подржавали корисне, економске везе са тим светом. Параде поноса, родну равноправност која се проповеда и на граматичком плану, и сличне помодне лудорије, само додатно илуструју беспуће на којем се затекла једна велика цивилизација. Презрив однос према породици као основној ћелији здравог друштва, исмевање љубави, декристијанизација, званично безбожништво Европске уније, не могу бити високи циљеви наше заједнице на овом ступњу развоја. Обични људи, на Западу, тешко подносе ова, застрашења ваљда, најчешће се праве да их не примећују. Франуски писац Мишел Уелбек управо је објавио роман *Уништење*. Познат као провокатор и изазивач скандала, он у овом роману, на преко седамсто страница, уздиже породичну солидарност, пријатељство, оданост, што ваљда тако, у овом тренутку, делује као скандалозна дрскост,

као изазов владајућем укусу. Ми нисмо толико сити и бесни да би нас доколичарска забава једног дела париске елите могла ојачати. Трговина је трговина, понекад уз потребну робу морамо примити и оно што је сувишно. Важно је да то не узимамо озбиљно и да га, после, одбацимо.

*Колико су, ђо Ваџем миџљењу, наџа власїи и наџи народ све-
сни времена и реалносїи у којој живи осїаїаџак свеїа?*

Свесни су, свако на свој начин, у својој равни гледања и дело-вања, али шта да раде? Преживљавамо, чекамо да зло прође. Нови светски поредак се урушио, остале су неке опаке последице. Ми смо једна од колатералних штета надирања Новог светског поретка. Нашли смо му се на путу. Проблем није ни у власти ни у народу, него, још једном, у интелектуалној елити. Један део ње гаји штетне заблуде о Европи и свету уопште, као и о нашем стварном положају у свету. Европа као „стратешко опредељење затворени” – у реду, то је политичка поштапалица, фраза која никог ни на шта не обавезује. Тешко је прихватити истину онаквом каква јесте, окренути се себи, ослонити се на сопствене снаге. Нико нам, споља, ништа неће бесплатно дати. Тај свет ни Новака Ђоковића није хтео, гледао га је као уљеза, и на Ролан Гаросу, и на Вимблдону, аплауз су добијали једино његови противници, и онда кад је побеђивао. Од наших писаца ни Андрић, ни Црњански, нису наишли на пријем који заслужују, о нама осталима да не говоримо. Преводи наших књига су утолико успех што сачивају критичку масу којом би се неко, једнога дана, позабавио, ако за то нађе повода и разлога. Ниједног нашег производа нема у самопослугама врлог западног света. Прихваћена је наша малина, али се њено порекло не истиче. То је тако, и то чак није страшно, како се некима чини, док други планетарне моћнике гледају са страхопоштовањем.

Народ неке ствари не зна, али суштину добро осећа. Залетели смо се са некритичким усвајањем свега што капиталистички поредак носи. Требало је чувати нека начела и постигнућа социјалне државе. Садашња епидемија је, пре свега, велика опомена – свако мисли пре свега на себе.

*А колико ђозиције државе у неїосредном, не баци ђријаїељском
окурењу?*

То је веома нездрав однос, био и остао. У растурању заједничке државе, као и у каснијим спорењима, главну реч водили су најгори, необразовани, приглупи, саможиви, задојени, јаловом

мржњом. Мудри, толерантни и племенити никако да дођу до гласа. И то је, ако хоћете, мрачна страна демократије, могућност да, у кризним ситуацијама, дно исплива на површину, и да се, у име слободе, распојаса просташтво. Успели су, ево, да преименују и поцепају заједнички језик. Четири језика, које сваки нормалан човек разуме без тешкоћа! Тога нигде на свету нема.

Срби су мали и несрећан народ, а окружени смо још мањим и још несрећнијима од себе. Према таквим суседима морали бисмо бити увиђавни, разумети њихове муке, поштовати их, и не истицати то мало предности коју смо у историји стекли. Сваки од народа у нашем непосредном окружењу, поред зла које нам је нанео, има и неких врлина које треба уважавати. А ми, шта радимо? Наглашавамо појаве и личности којих се нормални људи и тамо стиде. Подгревамо мржњу, негујемо рђаве односе. Мучно је и пратити непријатељство јадне, глупе сиротиње! Надајмо се да ће и овоме, у будућности, доћи крај. Добросуседски односи су предуслов опстанка сваког домаћинства, а са Албанцима се морамо договорити. Без договора, нема здравог живота ни нама, ни њима... За садашњу ситуацију крив је и страни фактор, он можда више од нас. Балкан балканским народима. Ваљда ће сванути дан кад ћемо то начело спроводити у живот.

Колико је реалних могућности и маневарској просјора за остварење својих циљева?

Постоји само једна могућност, један начин остваривања земаљских циљева, а то је рад. Подразумева се унеколико утврђен план, утицај повољних или неповољних околности, избор срећног тренутка, али рад, и без свега тога, некуда води, даје резултате, утврђује „циљеве”, налази их тамо где их нисмо предвидели. Рад нас је створио, усправио нас на ноге, одмерио нам висину под звездама. Рад је погодба нашег опстанка на тлу насељеном од наших предака. Маневрисање је политичка и војна вештина, помоћно знање, начин коришћења и пласирања плодова стечених радом. Једна од несрећа модерних времена је потцењивачки однос према раду, важност која се придаје доколици и беспослицењу у вези са ропским положајем што су га, експлоатисани хиљадугођима трпели. Рад ослобођен социјалних стега и принуда је далеки, тешко остварљиви идеал, али и овакав, какав нам је досуђен, једина је формула остваривања човека-појединца и, истовремено, друштвеног напредовања. Пожртвованим трудом се осваја лично достојанство, а држава би, својим законима, и награђивањем, требало да обезбеди високо место које, у систему вредности, рад заслужује.

За рад увек има места, и времена, и простора, маневарског, и сваког другог. Друштво у коме изумиру занати, где се гаси задругарство, чији је врховни циљ лезилебидање, на опасном је путу самоуништења.

Имају ли уојцїїе наща држава и народ јасних сїїраїїециких дуїорочних и країїкорочних полиїичких и економских циљева?

Ово је за нас време преиспитивања, започињања изнова, сналажења на слабо познатом тлу. Капиталистички поредак нам се огласио са својим манама, са недостацима које у развијеном свету прикрива, или их ублажава законским мерама. Правило: „Што не може да се одржи на тржишту, нека цркне!”, нигде се на свету не примењује дословно. За нас је сваки тајкун лопов, и то лопов који се не може извести на суд, крадљивац чија је крађа законом заштићена. Ту бисмо морали рашчистити неке ствари, градити социјалну државу поштујући приватну иницијативу тако што ћемо настојати да је учинимо друштвено корисном.

Дугорочни и краткорочни, политички и економски циљеви намећу нам се логиком борбе за преживљавање. Дакле, на првом месту је одбрана територијалног интегритета земље, на Косову очигледно угроженог, уз давање предности домаћим привредним подухватима, и ограничавање туђинског господарења, које прети да нас претвори у колонију. Него, важније од свега је питање наталитета. Клонули смо, изгубили наду за настављањем врсте, остали смо без вере и наде. Виталистичка енергија је недокучива егзистенцијална тајна. Како је оживети, како повратити веру у смисао живота? Живот се наставља по сили љубавног заноса и љубавног нагона, из загрљаја са вољеним бићем. Ту је нешто пукло, и ваљало би видети шта се даде спасти. Живот се не планира, он се догађа. Вера у лепоту породичног живота се не прописује одозго, али се не сме ни гушити, извргавати руглу, разарати ширењем проституције и идеологије лаког живота, како се то код нас чини. Наравно, то што држава предузима са подстицањем рађања је добро, али је суштина проблема у нечем другом. Општа духовна атмосфера је неповољна, а васпитавање душа је деликатан задатак, који се мора водити смишљено, у многим правцима.

Можда је їїренуїїак да власїї їїїїа сїїруку, поїїражи помоћ најїамеїїниїих, осулуїїне народ?

Да, стручњаци су добро дошли у доношењу одлука, али је здрава памет још важнија. Има стручњака и стручњака. По једнима,

Рио Тинто би нам донео огромну материјалну корист, земља би процветала по цену уништења и опустошења једног дела своје територије. Неко је израчунао да се жртва исплати. Онда су дошли еколози, дигли узбуну. Пропаст! Апокалипса! Смак света траје већ триста година са продором индустријске револуције, а неки тек сада увиђају куд их је прогрес довео. Сећам се, у детињству сам читао књижице са поносним насловима: *Како је човек њобегуо Природу*, а, ето, требало је да се појави литијум у близини Лознице, па да се почнемо стидети својих подвига. За правилну одлуку о експлоатацији литијума требало је питати неког паметног сељака, сигурно би предложио боље решење од експерата, који се дају и потплатити.

Ја се надам да ће Рио Тинто подвити реп и отићи онамо откуда је и дошао, а што се природе тиче, она је угрожена свуда, у нама и око нас. Јесмо ли спремни да променимо начин живота који, уз загађен ваздух, доноси и неке погодности? Па и само демографско питање, кључно за опстанак народне заједнице, своди се на однос према природи. Издаја је многострана, и ту нам стручњаци не могу помоћи. Суочимо се са собом, са истином, за шта се тражи велика снага. Немамо је.

Како да верујемо „струци” у којој има толико лажних диплома, фалсификованих сведочанства, плагираних доктората, купљених звања на приватним универзитетима? Академска звања се стичу преко везе, то више није никаква тајна. Све вам је то део незадрживог прогреса, чији смо заклетни верници.

Ако се њосле евиденћној кашњења насћави одћањање – дочекаћемо...?

Не треба се превише секирати због „кашњења”. Каснимо за онима који су стигли у ђорсокак. Превише гледамо у њих и изводимо погрешне закључке.

Боље би било да се окренемо себи, и да самокритички сагледамо стање у коме смо се нашли. У одмеравању са великим светом идемо из једне крајности у другу. Или смо инфериорни, или уображени, до мегаломаније. Нема сумње, одани смо слободи, у прошлости, као и у овом часу, и та нас је оданост скупо коштала. То је наш понос, наша највиша вредност, наша легитимација пред светом, услов нашег постојања. Остали аргументи су нам много слабији, и добро би нам дошло мало више скромности. Од 19. века, почели смо се укључивати у европске културне токове. Као пратиоци и ученици онога што се у свету збива, показали смо висок ступањ пријемчивости. Усвојили смо многе корисне ствари, а сами смо,

осим Тесле и још понеког стручњака, врло мало дали. Немамо разлога да се бусамо у груди, чему смо склони. Наши суседи – Мађари, Румуни, Грци, чак и Бугари – дали су, у последња два века, европској цивилизацији и култури много више знаменитих личности него ми. Ако већ желимо да се одмеравамо, онда се треба суочити са истином. За то постоје многа објашњења и оправдања. „Из грмена великога лаву трудно изић није”, како рече наш највећи песник. Великане ваља неговати, а код нас преовлађује колективна стваралачка психологија. Народни песник и народни приповедач, остали су анонимни.

Донде, докле смо у животу, све се даде надокнадити. Није мала ствар моћи пратити светске токове, бити обавештен, учествовати као ученик и сарадник. Нобелове награде добијају велике лабораторије, за такве код нас нема места.